

(HOMO?) sexuele vorming

**Criteria voor het aan de orde stellen van
homosexualiteit binnen sexuele vorming.**

Homo Overleg Sexuele Vorming in het Onderwijs.

Inhoudsopgave

4	Voorwoord
5	Inleiding: Voorlichting over sexualiteit en homosexualiteit
10	Algemene criteria voor sexuele voorlichting
15	Criteria voor voorlichting over homosexualiteit
28	Het invoeren van (homo-)sexuele vorming op scholen
33	Ondersteuningsadressen
34	Aanbevolen literatuur
35	Deelnemers workshops
36	Colofon

los: enquêteformulier

Homosexualiteit heeft een ambivalente positie in materiaal voor seksuele vorming en aidsvoorlichting. Enerzijds moet er in het kader van aidsvoorlichting en seksuele vorming meer openheid worden gecreëerd over sexualiteit en dus ook over homosexualiteit, anderzijds moet men er voor oppassen aids niet teveel met homosexualiteit te verbinden.

Het Homo Overleg Sexuele Vorming in het Onderwijs (HOSVO), een samenwerkingsverband tussen de homogroepen van onderwijsvakbonden en het COC, meende dat het tijd werd om overeenstemming te bereiken over hoe de problemen rond voorlichting over (homo-)sexualiteit en over aids zouden kunnen worden opgelost. Daarbij was het belangrijk om een aanzet te geven tot een goede integratie van homo- en lesbische emancipatie in de seksuele voorlichting.

Het HOSVO heeft hier toe vier workshops georganiseerd voor deskundigen (voorlichters seksuele vorming en voorlichters uit de homobeweging, docenten, onderwijsbegeleiders en materiaalmakers), die aan de hand van bestaand (aids-)voorlichtingsmateriaal hebben gediscussieerd over hoe homosexualiteit binnen seksuele vorming aan de orde zou moeten komen. Het uiteindelijke doel was tot criteria te komen waaraan voorlichtings- en vormingsmateriaal zouden moeten voldoen.

Voor U ligt een brochure, waarin de resultaten van deze workshops, van nadere analyse van voorlichtingsmateriaal, en van literatuurstudie zijn samengevat in vier criteria. Met deze criteria geven we aan hoe de 'ideale' voorlichting over homosexualiteit er uit zou moeten zien. Wij verwachten niet dat de voor-

lichting binnen korte tijd aan dat ideaal zal kunnen voldoen. Aan de hand van deze criteria kan echter wel gestreefd worden naar verbetering.

Bij het opstellen van de criteria hebben wij ons vooral gericht op materiaal- en beleidmakers binnen de seksuele vorming. Deze prioriteit hebben wij gekozen omdat het ons inziens van cruciaal belang is dat voorlichting over homosexualiteit een geïntegreerd onderdeel wordt van schoolboeken en lesmethodes voor seksuele vorming. De brochure wordt echter zodanig gepresenteerd dat ook docenten er baat bij hebben.

Het HOSVO zal de brochure gebruiken om een discussie los te maken onder voorlichters en om te bevorderen dat homosexualiteit op een goede manier in lesmethodes en -programma's terecht komt.

Wij willen het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen bedanken voor de financiële steun, zonder welke de brochure niet tot stand zou zijn gekomen.

We danken ook de deelnemers aan de workshops en anderen die bij de formulering van de criteria advies en steun hebben gegeven. Zonder de medewerking uit zulke uiteenlopende hoeken zouden we de brochure niet hebben kunnen maken.

Tenslotte bedanken we het Landelijk Centrum Gezondheidsvoorlichting en -Opvoeding, de Algemene Bond van Onderwijzend Personeel en het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum voor hun medewerking bij de organisatie van workshops en brochure.

Inleiding: Voorlichting over seksualiteit en homosexualiteit¹

Is homo- en lesbische emancipatie nog nodig?

Nederland staat bekend als een tolerant land. In Iran of Saoedi-Arabië word je onthoofd als bekend wordt dat je homo-sexueel bent, in Engeland is het voor geslachts-genoten verboden elkaar op straat te kussen en mag je niet beweren dat 'een homorelatie gelijkwaardig is aan een huwelijksrelatie'. Dit soort flagrante schendingen van de mensenrechten door de overheid op het gebied van homosexualiteit kennen wij niet in Nederland, en daar zijn we terecht trots op. Het besef dat ook maatschappelijke instellingen en individuele burgers niet mogen discrimineren wordt hier steeds meer een norm. In dat kader wordt de laatste jaren ook gewerkt aan homo- en lesbisch emancipatie-beleid. Schoorvoetend, want aan het begin van de jaren negentig beperkt dit emancipatiebeleid zich vooral tot voornemens, en zijn er nog maar weinig maatregelen genomen of subsidies verleend. Zo bestaat er bij het drukken van deze brochure nog steeds geen goede wet gelijke behandeling. En op de meeste scholen wordt nog altijd niet expliciet over homosexualiteit voorge-licht. Toch wordt door veel docenten en school-directies gesteld dat er ten aanzien van dit aspect geen discriminatie meer voorkomt.

Op het eerste gezicht lijken zij daarin gelijk te hebben: de tolerantie van de Nederlandse bevolking is enorm toegenomen. Tussen 1968 en 1980 nam het percentage van de bevolking dat vond dat homoseksuelen 'vrij moeten zijn om op hun eigen manier te leven' toe van 64% naar 92,7%.² Het aantal mensen dat homo-sexualiteit volstrekt afwijst is in deze periode afgenomen van ruim 30% naar minder dan 5%. Oppervlakkige vooroordelen als dat alle homo-sexuele mannen verwijfd zijn of dat homosexua-liteit besmettelijk is komen zelden meer voor.

Het lijkt dus alsof de situatie sterk verbeterd is. Bij nader inzien blijkt de winst echter beperkt te zijn. Sommige docen-ten bijvoorbeeld, zeggen persoonlijk wel tolerant te zijn, maar geven in de praktijk homosexualiteit vaak nog niet de ruimte. Daarbij worden dan 'de anderen' als argument gebruikt: zelf accepteren ze homo's wel, maar de ouders van scholieren zouden er iets op tegen hebben, of het school-type of de regio zou niet geschikt zijn voor open-

lijke voorlichting over homosexualiteit. De genoemde tolerantie blijkt dan voor een deel schijntolerantie te zijn: tolerantie op afstand.³ Uit onderzoek naar discriminatie blijkt dat deze vaak niet (meer) extreem en openlijk is, maar zich uit in de vorm van negeren of ontkennen van uitingen van een homoseksuele of lesbische leef-stijl, of van het recht op gelijke behandeling.⁴

Daarnaast blijkt in de jaren tachtig onder invloed van aids een toe-nemende stigmatisering van homoseksuelen te zijn ontstaan. Veel heteroseksuelen verminderen hun angst voor aids door te denken dat de ziekte alleen homo's ('de anderen') kan treffen. Naar de effecten hiervan is nog maar weinig onderzoek gedaan, maar uit een onderzoek onder jongeren in Amsterdam blijkt dat 24% van hen meent dat homosexualiteit niet langer kan worden toe-gestaan vanwege de verspreiding van aids, en dat ruim 41% vindt dat de regering zich zou moeten uitspreken tegen homosexualiteit.⁵ In gespreks-groepen, bij hulptelefoons en bij hulpverlenings-instellingen blijkt steeds vaker dat homoseksuele jongeren⁶ hun seksuele voorkeur moeten verdedi-gen in verband met aids en HIV. Het bestaan van aids maakt het voor hen extra moeilijk iets met die voorkeur te gaan doen, laat staan daarvoor uit te komen.⁷

De vraag of emancipatie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen nog nodig is moet dan ook helaas met 'ja' beant-woord worden.

Homosexualiteit en voorlichting⁸

Voorlichting over homo-sexualiteit bestaat al vele jaren. Deze is echter sterk aan verandering onderhevig.

Vóór de jaren '60 werd alleen maar voorlichting gegeven door de medi-sche stand. Homosexualiteit werd daarbij vooral behandeld als een af te keuren psychische afwij-king van het 'normale gezinsleven'. Ook in de jaren '70 werd homosexualiteit negatief bespro-ken in voorlichtingsmateriaal. Volgens Carol van Nijnatten⁹ sprak 19% van de voorlichtingsboek-jes in die tijd zich nog expliciet negatief uit over homosexualiteit: 'Zoals Freud reeds opmerkte, gaat het in wezen om een vorm van narcisme' citeert zij een boekje uit 1976. Soms worden homoseksuelen zelfs als misdadigers aan de kaak gesteld.

¹ Met 'homosexualiteit' wordt in deze brochure zowel vrouwelijke als mannelijke homo-sexualiteit bedoeld. Vandaar dat meestal gesproken wordt van 'homoseksuele mannen en vrouwen'.

² Sociaal en Cultureel Planbureau, Sociaal en cultureel rapport 1982. Den Haag, 1982.

³ Marianne Hoogma, Wet en werkelijkheid, pag. 31/32. Interfacultaire werkgroep homostudies Rijksuniversiteit Utrecht, 1984.

⁴ Marion Dobbeling en Pieter Koenders, Het topje van de ijsberg. Interfacultaire werkgroep homostudies Rijksuniversiteit Utrecht, 1984.

⁵ Richard Gieling en André Heuzer, AIDS op school. Een onderzoek naar kennis en attitude ten aanzien van AIDS bij leerlingen in het voortgezet onderwijs in de regio Amsterdam. GVO Amsterdam, 1988.

⁶ Als we in deze brochure van homoseksuele jongens en lesbische meisjes spreken, bedoelen we alle jongeren die zichzelf homo of lesbisch noemen of spelen met homoseksuele gevoelens.

⁷ Hans Tilman en Peter van Rooijen, 'Homoseksuele jongens en AIDS', in: Onder jongens, onder meisjes, themanummer van Jeugd en samenleving, jg. 18, no. 12, dec. 1988.

EEN VOORBEELD VAN NEGATIEVE AANDACHT VOOR HOMOSEXUALITEIT

is te vinden in het boek Seksuologie dat de 'Universiteit voor zelfstudie' publiceerde, een werkje over sexualiteit dat is verdeeld in 'het normale en het niet-normale geslachtsleven', waar in het tweede deel wordt gesteld:

*'De meest voorkomende vorm van perversie (dat is als men vrijwillig van de normale paring afziet en alternatieve vormen van sex als de hoogste vorm van lust gaat zien) is de homosexualiteit....er wordt onderscheid gemaakt tussen echte en onechte homosexualiteit....de echte homoseksuelen leveren in psychologisch opzicht een veel interessanter probleem op....ofschoon men tegenwoordig meer en meer inziet dat het een aangeboren of verworven afwijking is en er in vele gevallen meer van een tragedie dan van schuld kan worden gesproken, valt toch niet te ontkennen dat de homosexualiteit tegen de natuur indruist.'*¹⁰

6

Daarnaast zijn in de jaren '60 en begin jaren '70 ook positievere meningen over het onderwerp te vinden. In een apart hoofdstukje of paragraafje van de voorlichtingsboekjes werd wel vermeld dat er ook mensen bestonden die homofiel waren, en dat daar begrip voor diende te zijn. In deze voorlichtingsboekjes blijkt een ambivalente houding: enerzijds mogen homoseksuelen zichzelf zijn, anderzijds mogen ze daar niks mee doen en zijn ze eigenlijk ook wel zelig. Maar, 'zolang ze hun erotische betrekkingen beperken tot soortgenoten en niet proberen heterofielen erotisch te benaderen, hebben we niet het recht een oordeel uit te spreken over hun privé-leven'.¹¹ In veel mondelinge voorlichting door op heteroseksuelen gerichte vormingsinstellingen wordt trouwens nog steeds vaak uitgegaan van het idee dat 'wij' (als hetero) begrip en tolerantie moeten opbrengen voor 'hen'.

Aanvankelijk vonden ook homo's zelf het belangrijk begrip te vragen voor het feit dat zij 'anders' waren; in de loop van de jaren '70 ontwikkelde zich in de homobeweging echter meer zelfbewustzijn en een strijd voor fundamentele gelijkwaardigheid van hete-

⁸ Peter Dankmeijer en Joop Maissan, 'Homosexualiteit binnen sexuele vorming' in: D'r Uit!, ABOP Homoblad, jg. 9, no. 1m, juni 1989.

¹⁰ Robert en Elisabeth Bergmann, Seksuologie, pag. 207-213. Den Haag/Antwerpen, Universiteit voor Zelfstudie, zonder jaartal.

¹¹ Th. Bivet, Jij en ik, pag. 55. Wageningen, Zomer en Keuning, 1974.

⁹ Carol van Nijnatten, 'Hier loopt uw angst. Homosexualiteit in voorlichtingsboeken voor jongeren'. In: Jeugd en samenleving, jg. 13, no. 10, okt. 1983.

ro- en homosexualiteit. 'Gay pride' werd de gedachte waarmee voorlichters en voorlichtingsbrochures vanuit het COC en andere homo-organisaties meer aandacht gingen besteden aan de vele uiteenlopende manieren waarop homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vorm geven aan hun seksuele voorkeur en leefstijl. Het COC startte in het begin van de jaren '70 ook met mondelinge voorlichting over homosexualiteit. Via het COC kon (en kan) een docent regelen dat mannelijke en vrouwelijke homoseksuelen in de klas komen praten over homosexualiteit. In deze gesprekken gaat het onder meer over discriminatie, waarbij vooral persoonlijke ervaringen van homoseksuelen van belang zijn. De scholieren worden uitgenodigd ook aan het gesprek deel te nemen.

Welk beeld van homosexualiteit nu naar voren komt in voorlichting en boeken hangt sterk af van de doelgroep en de voorlichters. Zo overheerst in het boekje Zijn jullie verkeerd opgevoed?¹² dat door de gemeente Amsterdam op alle openbare scholen is verspreid, het beeld dat homo's en lesbiennes net zo normaal zijn als iedereen, terwijl in Vies is lekker van actiegroep de Roze Driehoek homo's onder andere worden voorgesteld als een oude man met een oorbel en een punker met een rok aan die elkaar tongzoenen op straat.

7

EEN CITAAT UIT VIES IS LEKKER: *"Kijk, daar achter die kraam staan er twee te vrijen. Kom.' Als ze eenmaal vlak bij het vrijend stel zijn ziet Michiel dat het twee mannen zijn. Een oude kale man en een punker in een rok. 'Hé bah, dat zijn homoos', schreeuwt hij. 'Doe eens normaal', roept de kleine Mehmet tegen de homoos. Maar die vrijen gewoon door. Ze strelen elkaar en bij het zoenen kan je soms hun tongen zien. Het is net alsof ze met elkaar in gevecht zijn. Met grote ogen en open mond kijken de jongens toe. 'Is dat nou lekker?' vraagt Michiel aan Punkhaar. 'Ja, wil jij soms ook?' Michiel lacht alleen maar nerveus. 'Vieze flikker', roept een van de anderen. 'Neuk mij eens in de kont'. De oude man moet lachen en zegt: 'Doe je broekje maar eens omlaag dan zal ik je*

¹² Gemeente Amsterdam, afd. Onderwijs, Zijn jullie verkeerd opgevoed?, een boekje voor jongeren over homosexualiteit. Leiden, Zorn, 1986.

*lekker pakken.' 'Flikker op, kinderlokker', gillen de jongens terwijl ze een paar meter wegrennen. Op een veilige afstand blijven ze staan. De jongens maken wat aftrekbewegingen en andere gebaren. De flikkers gebaren vrolijk terug.'*¹³

In beide boekjes komt een deel van de werkelijkheid van homosexualiteit naar voren, maar het beeld loopt zeer uiteen. Werkelijke acceptatie van homosexualiteit zal echter net zo min bereikt worden door te stellen dat het 'net als heteroseksualiteit is', als door het consequent te verbinden met als marginaal beschouwde groepen en handelingen.

Homosexualiteit is van een medisch vraagstuk een maatschappelijk vraagstuk geworden: het vraagstuk van discriminatie en tolerantie, dat iedereen aangaat: 'Homosexualiteit is absoluut geen probleem. Wat wél een probleem is, is de samenleving waarin we leven en waarin bepaalde seksuele gedragingen moeten worden onderdrukt en belachelijk worden gemaakt.'¹⁴

De meeste Nederlanders vinden in principe wel dat iedereen het recht heeft op een eigen leefstijl. Maar veel mensen realiseren zich nauwelijks dat het voor acceptatie van homosexualiteit niet genoeg is alleen te stellen dat men tolerant is, maar dat men daarvoor ook zelf iets moet doen.

Bij de voorlichting over homosexualiteit in de jaren '90 zal daarom getracht moeten worden de 'tolerantie op afstand' te doorbreken. Het zou in dit verband beter zijn als de voorlichting over homosexualiteit en homo-/lesbische emancipatie niet meer alleen aan homosexuele mannen en vrouwen overgelaten wordt, maar dat dit als een algemene verantwoordelijkheid gezien gaat worden. Daarom zou voorlichting over homosexualiteit geïntegreerd moeten worden in algemene seksuele voorlichting, en zou het een vaste plaats moeten krijgen in het schoolwerkplan en in de vakken biologie, gezondheidskunde (in het kader van relationele en seksuele vorming), maatschappijleer (in het kader van anti-discriminatie en leefstijlkeuze) en godsdienst/levensbeschouwing (in het kader van ethiek en wederzijds respect).

Op dit moment vindt voorlichting over homosexualiteit echter nog slechts plaats op facultatieve basis, en is er maar

¹³ Roze driehoek, *Vies is lekker*. Alleen voor jongens. Stoute en spannende verhalen om stiekum na te doen. Deel 2, 'Zoenen met de tong'. Eindhoven, Uitgeverij Roze Driehoek, 1986.

¹⁴ Gerard Donkers e.a., *Seks is meer... dan recht op en neer*. Sexuele voorlichting voor werkende jongeren en scholieren, pag. 130. Stichting Publikaties SOF, Nijmegen, 1980.

één biologiemethode waarin sexualiteit in een bredere zin dan die van voortplanting expliciet aan de orde wordt gesteld.¹⁵

Voorlichting en aids

We hebben al opgemerkt dat aids geleid heeft tot een grotere intolerantie ten aanzien van homosexualiteit. Dat baart zorgen. Docenten en voorlichters zitten bij dit thema met een aantal grote problemen.

Elke koppeling tussen homosexualiteit en aids werkt stigmatiserend, maar betekent dit dat we deze moeten ontkennen? Dat is ook niet reëel, want de verspreiding van het virus begon in Europa vooral onder homoseksuele mannen, en de meeste slachtoffers vallen nog steeds in deze groep. Bij voorlichting over aids kan hieraan niet voorbij worden gegaan. De koppeling tussen aids en homosexualiteit kan er echter toe leiden dat jongeren die zich graag veilig wanen, het risico alleen op 'anderen' (homoseksuelen) projecteren en daar gemakshalve ook een 'sexuele schuld' aan koppelen. Zo voelen ze zich veiliger, maar discrimineren ze homoseksuelen en lopen ze door hun zorgeloosheid meer risico op besmetting.

Om dit te voorkomen moet de aidsvoorlichting zo duidelijk en volledig mogelijk zijn. Bij het geven van expliciete informatie over sexuele technieken en emoties die in

(sexuele) relaties een rol spelen (zoals verliefdheid, trouw, lust, schuld), is het ook belangrijk te kiezen voor een benadering die jongeren aanspreekt. Uitgebreide aandacht besteden aan homosexualiteit zou daar wel weer eens haaks op kunnen staan. We staan hierbij echter voor het dilemma dat de relatief weinige homoseksuele scholieren juist diegenen zijn voor wie expliciete informatie het meest noodzakelijk is, omdat zij het grootste risico lopen met HIV besmet te raken. In de voorlichting over aids op school moeten dan ook duidelijke keuzen worden gemaakt omtrent welke scholieren men wil aanspreken (jongens, meisjes, homo's, hetero's). Als gekozen wordt voor een benadering waarbij de aandacht niet evenredig verdeeld is, zullen voorzieningen moeten worden getroffen om dat mankement te compenseren. Als homoseksuele scholieren onvoldoende aandacht kunnen krijgen in de klassikale voorlichting zou gedacht moeten worden aan aparte lessen over homosexualiteit los van de aids-voorlichting, en aan het homovriendelijker maken van de sfeer op school.

De school kan er voor zorgen dat voor (potentieel) homoseksuele scholieren speciaal op hen gerichte informatie verkrijgbaar is (bijvoorbeeld de folders 'Als een jongen op één jongen valt' en 'Meiden die op meiden vallen' van het COC).

■

¹⁵ Borghart, Van der Heiden, Jansen, Maier, *Exact Biologie*. Amsterdam, Meulenhoff Educatief, 1982.

Algemene criteria voor sexuele voorlichting

In dit en het volgende hoofdstuk geven wij criteria waaraan voorlichting en vorming volgens ons moeten voldoen. Bij voorlichting zijn goede criteria noodzakelijk. Waarom? Omdat je wilt dat de voorlichting goed gebeurt. En met criteria stel je een maatstaf voor wat je als goed beschouwt. Criteria zijn uiteraard waarde-oordelen. Wij zullen daarom ook aangeven waarom wij juist deze waarde-oordelen hanteren.

Criteria voor voorlichting in het algemeen, voor sexuele voorlichting en vorming, en voor homoseksuele voorlichting en vorming liggen in elkaars verlengde. Er zijn echter verschillen in nadruk, en juist deze geven aan waar de specifieke knelpunten voor de te behandelen thema's liggen.

Wat zijn algemene criteria voor effectieve voorlichting? En wat zijn specifieke criteria voor sexuele vorming? In het volgende hoofdstuk komen dan de criteria voor (homo-)sexuele vorming aan de orde.

10

IN HET JARGON VAN DE SEXUELE VOORLICHTING

wordt wel onderscheid gemaakt tussen 'voorlichting' en 'vorming'.¹⁶ Met 'voorlichting' wordt dan bedoeld op de benadering die vooral informatief is en één richting opgaat: de docent geeft informatie aan de scholier, de scholier luistert toe. Met 'vorming' worden benaderingen bedoeld waarbij tussen docent en scholieren een dialoog ontstaat over waarden en normen. Omdat informatie altijd een voorwaarde is voor goede meningsvorming, houdt 'vorming' ook 'voorlichting' in. 'Vorming' kan beperkt blijven tot bewustmaking van iemands persoonlijke mening, maar kan ook aanzetten tot verandering van iemands normbesef ('emancipatorische vorming').

¹⁶ Dit onderscheid is ontleend aan: Jan Schraag, 'Hooft sexuele vorming thuis op school?', in: M. Dersjant-Roorda (red.), *Uit vliegen maar er niet invliegen*, (tieners en sexualiteit).

Algemene criteria voor voorlichting

1 De voorlichting

moet effectief zijn voor de doelgroep, en daarom:

a helder, expliciet en duidelijk zijn.

– Als een docent tijdens een voorlichtingsles bijvoorbeeld zegt 'Als je met elkaar naar bed gaat, moet je een condoom gebruiken' kan dat voor jongeren die nog nooit gevreeën hebben zeer onduidelijk zijn. Ze hebben zich vaak nog geen beeld kunnen vormen van wat sexualiteit allemaal kan inhouden, en 'met elkaar naar bed gaan' kan zowel 'slapen', 'neuken' of iets anders betekenen. En hoe gebruik je een condoom? Het is duidelijker deze zaken expliciet te benoemen en te omschrijven¹⁷, of nog beter: om samen met de scholieren¹⁸ te praten over welke termen je in de discussies zult gebruiken, en wat daarmee dan bedoeld wordt.

b herkenbaar en realistisch zijn.

– Aan het eind van de video Net dat ene moment¹⁹, bestemd voor LBO-jongeren, geven een leerlinge van een kappers-school en een jonge automonteur elkaar een feestelijk verpakt condoom. De vraag is wel gesteld of zo'n gebaar realistisch is voor de doelgroep. Gebeurt zoiets echt? Geeft het een serieus te nemen suggestie? Als dat niet het geval is, is de voorlichting niet effectief. Het is daarom beter voorbeelden te geven waarin de jongeren zich kunnen herkennen.

c zelfvertrouwen bevorderen en ruimte geven voor eigen groei.

– In de Verenigde Staten heeft sexuele voorlichting een heel ander karakter dan hier. Eén van de landelijk bekende voorlichters treedt vaak op voor een zeer groot publiek, en houdt dan een soort conference, waarin om de paar zinnen een pakkende anekdote zit. Een fragment:

"A boy and a girl are making love. Says he: 'Oh, oh, this is lovely, I will only stay in a minute.' She: 'What? Do you think I am a microwave oven?'"²⁰

Het valt te betwijfelen of meisjes in de praktijk veel hebben aan dergelijke 'gedragsadviezen' in de vorm van 'punchlines'. Waarschijnlijk zijn zij in de praktijk niet zo adrem of zeker dat zij jongens op een dergelijke manier af kunnen poeieren. In dat geval is de voorlichting wel grappig, maar weinig effectief. Het zou beter zijn meisjes zelf te vragen naar wat zij zien als mogelijke oplossing wanneer zij in zo'n situatie verzeild raken.

2 De voorlichting

moet hanteerbaar zijn voor de gebruiker. Daarvoor geven we hier de volgende aandachtspunten:

a Niet uitgaan van voorlichting door externe deskundigen.

– In veel materiaal wordt ervan uitgegaan dat de voorlichting door voorlichters van buiten de school zal worden verzorgd. Dat kan natuurlijk, maar als de voorlichting uit handen van de docent wordt genomen, staat dat invoering ervan in reguliere lesprogramma's in de weg. Ook kan ervoor gekozen worden slechts een deel van de voorlichting door een externe deskundige te laten verzorgen, als aanvulling op de lessen van de docent. Dat is al beter, maar het is dan zaak de 'gebruiker' (docent) te adviseren over hoe hij op deze externe informatie aan kan sluiten. Het beste is als de docent zelf de voorlichting verzorgt, waarbij externe deskundigen wel om advies gevraagd kan worden.

b Differentiëren van voorlichtingsdoelen.

– Veel voorlichtingsmateriaal is nogal vaag over wat er uiteindelijk mee bereikt zou moeten worden. Wat is bijvoorbeeld het doel van voorlichting over aids? Is dat meer kennis van het aids-virus? Moet het een meer tolerante en verzorgende houding ten aanzien van mensen met aids bewerkstelligen? Of gaat het eigenlijk over het durven en kunnen gebruiken van een condoom? Er zou minimaal onderscheid gemaakt moeten worden tussen kennis-, houdings- en gedragsdoelen. De docent/voorlichter moet bij het streven naar die doelen worden ondersteund door informatie over hoe deze stapsgewijs bereikt kunnen worden.

¹⁷ De oefening 'Woordentrein' in *Voorlichten, dat het een lust is...* van de Rutgerstichting (Den Haag, 1989) kan goed worden gebruikt om sexuele terminologie in de klas te introduceren en woorden uit te leggen.

¹⁸ In deze brochure kan de informatie over scholieren ook betrekking hebben op docenten of voorlichters wanneer zij als cursist aan een cursus deelnemen.

¹⁹ Hannah van der Hoeven, *Net dat ene moment*. GGD Rotterdam, afdeling GVO, 1989.

²⁰ Uitspraak van Sol Gordon op het 'International Seminar on Family Life and Sexual Health Education', Kyriat Anavim, Israël, 10-13 juli 1989.

c Praktische suggesties voor gebruikers geven.

– In nieuw voorlichtingsmateriaal moet aangegeven worden hoe de informatie gebruikt kan worden.

IN VEEL NIEUW SEXUEEL VOORLICHTINGS-MATERIAAL

krijgt de gebruiker maar beperkte informatie over hoe dat materiaal gebruikt kan worden. Zo staan in stellingenspelen vaak stellingen over homo-sexualiteit die provocerend bedoeld zijn, zoals 'alleen homo's en druggebruikers krijgen aids'. Wat doe je als scholieren het daarmee eens zijn? Gewoon zeggen dat het niet zo is? Dan heeft de stelling niet meningsvormend gewerkt. En wat doe je als begeleider met de ingewikkelde discussie rond risicogroepen, risicogedrag en aids-preventie? Per stelling is daarom een duidelijke toelichting op het gebruik nodig. En vooral als suggesties worden gegeven voor geheel nieuwe werkvormen is extra advies aan docenten nodig.

12

d Ondersteunen van integratie in onderwijs-pakket.

– Veel sexueel voorlichtingsmateriaal wordt nu nog apart uitgegeven, en docenten moeten zelf maar een manier bedenken om sexuele vorming in hun programma op te nemen. Het zou goed zijn als in nieuw voorlichtingsmateriaal aangegeven wordt hoe docenten dit materiaal in hun lesprogramma kunnen integreren, bijvoorbeeld door concrete verwijzingen naar vakmethodieken/schoolboeken.

e Stimuleren en ondersteunen van samenwerking.

In de praktijk blijkt dat vernieuwingen in leerplannen niet beklijven als ze beperkt blijven tot experimenten van individuele docenten. Het is beter wanneer het team en de school als geheel er aan deelnemen. In nieuw materiaal moet daarom worden aangegeven hoe

discussies op school kunnen worden aangegaan en hoe collega's bij de vernieuwingen betrokken kunnen worden. Ook moet worden vermeld waar docenten hierbij externe ondersteuning kunnen krijgen, zoals bij de schoolbegeleidingsdienst, een pedagogisch centrum of de afdeling gezondheidsvoorlichting en - opvoeding (GVO) van de regionale GGD.

Criteria voor seksuele voorlichting

Hoewel er al eerder pogingen zijn ondernomen om duidelijke criteria voor seksuele vorming te formuleren, zijn deze nog steeds niet systematisch en volledig uitgewerkt. Wij zien dat hier niet als onze taak, wél willen we de criteria voor voorlichting over homosexualiteit plaatsen in het kader van de bestaande criteria die op dit moment bij seksuele vorming gehanteerd worden.

Van die criteria geven we hier de belangrijkste drie.

1 Respect voor andere leefstijlen.

- Uitgegaan wordt van het idee dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor hun leven. Daarom moet er bij kennisoverdracht en meningsvorming voor gewaakt worden dwingende normeringen en zwart/wit benaderingen te hanteren.²¹ Dit betekent bijvoorbeeld dat het huwelijk niet als enige legitieme samenlevingsvorm wordt voorgesteld, maar dat aangegeven wordt dat er verschillende samenlevingsvormen bestaan, waaruit iedereen zelf een vrije keuze kan maken.

Het gaat echter niet alleen om de eigen keuze en verantwoordelijkheid, maar ook om respect voor andere leefstijlen. In verband met bijvoorbeeld de protestantse of katholieke identiteit van bijzondere scholen is de vraag gesteld of deze scholen dan niet het recht hebben een leefstijl voor te schrijven. Algemeen is nu de mening dat dat door de veelvormigheid van de schoolbevolking onmogelijk is - zelfs niet op een bijzondere school. Eigen principes kunnen weliswaar richtlijn zijn voor een discussie, ze kunnen echter nooit een voorschrift zijn voor de uitkomst daarvan.²²

2 Stimuleren van een positieve houding.

In onze samenleving krijgt seksualiteit enerzijds veel, maar eenzijdige aandacht, anderzijds is het vaak onbespreekbaar en beladen met taboes. Seksualiteit kan echter een bron van plezier zijn. Bij seksuele vorming zou daarom moeten worden gestreefd naar het stimuleren van een positieve en minder eenzijdige houding ten aanzien van seksualiteit.

Jongeren maken in de puberteit een onzekere periode mee. Er voltrekken zich allerlei veranderingen in hun lichaam en er worden nieuwe verwachtingen aan hen gesteld. Het zou een geruststelling zijn als deze veranderingen een vast verloop hadden en als je er zeker van zou kunnen zijn dat het na verloop van tijd 'wel over gaat', maar zo simpel ligt dat niet.²³ Uit een evaluatieverslag van de Kindertelefoon blijkt dat seksualiteit en relaties de belangrijkste bron van onzekerheid vormen voor jongeren.²⁴

De dreiging van aids heeft de situatie er niet eenvoudiger op gemaakt. Sommige voorlichters en docenten menen dat ze jongeren best wat angst voor aids mogen inboezemen, omdat dat het meeste effect zou hebben. In de praktijk blijkt dat echter niet zo te werken. Jongeren zijn al erg onzeker, en versterking van dat gevoel zorgt er alleen maar voor dat zij zich afsluiten van de voorlichting. Daarnaast leidt angst snel tot stigmatisering.²⁵ Zo heeft de nationale aids-campagne in Engeland, waarin men een lugubere grafzerk in stukken zag vallen met de leus 'AIDS, don't die of ignorance!', geen duidelijke kenniswinst opgeleverd, maar wél een significante toename van anti-homoseksueel geweld.

Om al deze redenen is het nodig jongeren te ondersteunen bij het ontwikkelen van een positieve houding ten aanzien van seksualiteit, en mag geen overmatige angst opgewekt worden.

3 Normdoorbreking.

Het criterium 'normdoorbreking' sluit aan op het algemene criterium 'zelfvertrouwen bevorderen en ruimte geven voor eigen groei', en plaatst het in een kader van emancipatie.

Alice Schwarzer heeft het verband gelegd tussen de onderdrukking van

²¹ Janine Lodewijk, *Beleidsplan Samen Leven*. Een project over preventie van seksueel geweld, homo-emancipatie en seksuele vorming. GVO Utrecht, 1988.

²² P. Wijnsma, *AIDS en het voortgezet onderwijs*. Een handleiding om AIDS-voorlichting in het voortgezet onderwijs systematisch aan te pakken. Leiden, Zorn, 1989.

²³ Willem de Regt, 'Moet je daar tegenwoordig nog iets aan doen? Seksuele opvoeding in het voortgezet onderwijs' in: *Onderwijs & Opvoeding*, okt. 1982.

²⁴ Landelijk Overleg Kindertelefoons, *Kinderen bellen de Kindertelefoon*, (met vragen) over seksualiteit. Amsterdam, 1986.

²⁵ Piet Wijnsma, *AIDS en het voortgezet onderwijs*. Leiden, Zorn, 1989.

BELANGRIJKE VRAGEN WAAR JONGEREN MEE

ZITTEN ZIJN: *wie ben ik, hoe werkt mijn lichaam, wat betekenen mijn gevoelens?*

Hoe weet ik of ik homoseksueel ben? Hoe kom ik in contact met personen van het andere (of juist hetzelfde) geslacht? Is mijn manier van doen de juiste?

De groep waar de jongere zich in bevindt is van groot belang. Daar worden contacten gelegd, en wordt het doen en laten van anderen nauwkeurig bekeken en vergeleken. In deze onzekere periode letten jongeren erg op uiterlijk en doen ze hun best om 'erbij' te horen. Allerlei globaal bekende normen kunnen daarbij een soort zekerheid of veiligheid bieden. Vandaar dat rolpatronen in de puberteit vaak sterk nagestreefd worden.²⁶ Ook het afwijzen van homoseksualiteit hoort bij dit proces.

*Het is een voor docenten bekend verschijnsel dat vooral in de lagere klassen van het voortgezet onderwijs het **elkaar uitschelden voor 'homo'** populair is.*

Uit onderzoek blijkt dan ook dat het zelfvertrouwen van homoseksuele jongeren in deze leeftijd nog lager is dan dat van hun heteroseksuele leeftijdsgenoten.²⁷

14

vrouwen, vastgelegd in allerlei dwingende rolpatronen, en onderdrukking van homoseksualiteit.²⁸ Relaties moeten uiteindelijk gericht zijn op voortplanting en gezinsvorming, waarbij de opvoeders van verschillende geslachten moeten zijn, en een duidelijk onderscheiden taakstelling moeten hebben. Vrouwen spelen in dit patroon een ondergeschikte rol, en homoseksuelen passen er al helemaal niet in. Dit patroon noemt Schwarzer het 'systeem van de gedwongen heteroseksualiteit' of kortweg de 'heteronorm'. In een dergelijk rolpatroon, waarin vrouwen en homoseksuelen als onvolwaardig behandeld worden, is het voor deze groepen buitengewoon moeilijk om zelfvertrouwen te hebben en te werken aan eigen groei.

Normdoorbreking in dit kader is het veranderen van dit patroon in een richting die mannen en vrouwen, hetero's en homo's meer keuzen en mogelijkheden biedt.

De kloof tussen werkelijkheid en ideaal, het doorbreken van de heteronorm, is nog steeds groot. Zo groot, dat de stap niet altijd eenvoudig te maken zal zijn. In de praktijk zal 'normdoorbreking' er op neer komen, dat de docent met de scholieren bespreekt welke rolpatronen in hun omgeving een rol spelen, wat ze daar van vinden, en hoe ze deze kunnen doorbreken.²⁹

²⁶ Mieke Bergkamp en Doortje Braeken (red.), *Voorlichten dat het een lust is*, pag. 11. Den Haag, Rutgerstichting, 1989.

²⁸ Alice Schwarzer, *Het kleine verschil en de grote gevolgen*. Amsterdam, SARA, 1977.

²⁹ NLO-vrouwenoverleg, Corrie Brusse e.a., *Tante Agaath en de macho muis*, werkvormen voor normdoorbrekend onderwijs, pag. 14. Amsterdam, Pendoor, 1986.

²⁷ Geert Sanders, *Het gewone en bijzondere van de homoseksuele leefsituatie*. Verslag van een vergelijkend onderzoek bij ruim 500 homo- en heteroseksuele jongens en meisjes. Deventer, Van Loghum Slaterus, 1977.

Criteria voor voorlichting over homosexualiteit

In het vorige hoofdstuk bespraken we criteria voor voorlichting in het algemeen, en voor sexuele voorlichting in het bijzonder. Daarbij werd al gesteld dat de criteria voor sexuele voorlichting nergens systematisch en volledig uitgewerkt zijn. Voor criteria voor voorlichting over homosexualiteit geldt dat zelfs in nog sterkere mate, en dit was een van de redenen van de oprichting van het HOSVO en het schrijven van deze brochure. In de HOSVO-workshops zijn vier specifieke criteria voor voorlichting over homosexualiteit geformuleerd, die in dit hoofdstuk zullen worden omschreven.

Bij het ontwikkelen van deze criteria is van de volgende basisgedachten uitgegaan.

– Homosexualiteit komt overal en altijd voor.

– Homosexualiteit is geen eenduidig verschijnsel. De beleving ervan loopt bij verschillende geslachten, culturen en leefstijlen zeer uiteen, en kent diverse benamingen.

– Bij sexuele voorlichting ontkomt men niet aan aandacht voor homosexualiteit.

15

HOMOSEXUELE JONGENS *worden in verband met aids vaak met normatieve reacties geconfronteerd: “Eigen schuld, dikke bult...” Besmetting met HIV werd dan geïnterpreteerd als ‘logisch’ gevolg van het doorbreken van de heterosexuele norm. De overheersende gedachte lijkt dat van homosexualiteit niet veel goeds te verwachten is. Deze gedachte kan aanleiding geven tot schuldgevoelens en depressieve reacties. ‘Sommige jongens zeggen’... soms geen uitweg meer te zien in de problematiek omdat elk positief perspectief op de toekomst – waaronder vormgeving van erotiek, sexualiteit, vriendschap en relaties – ontbreekt. In uitzonderlijke gevallen wordt zelfs gekozen voor een celibatair leven. Dat deze ‘oplossing’ tot grote spanningen aanleiding geeft, is evident.’³⁰*

³⁰ Tilman en Van Rooijen 1988, pag. 776.
(zie noot 7)

Bij de presentatie van de criteria wordt eerst de benaming en een korte omschrijving van ieder criterium gegeven, dan de reden voor het criterium, en tenslotte een uitwerking van het criterium en suggesties voor de toepassing ervan.

1 Gelijkwaardigheid en evenredigheid

Er dient gelijkwaardig en evenredig aandacht te worden geschonken aan homo- en heteroseksualiteit. Hierbij moet homosexualiteit betrekking hebben op zowel vrouwen als mannen.

Redenen:

1 Homosexualiteit wordt meestal behandeld als een persoonlijke of maatschappelijke tekortkoming. Hierdoor ontstaat een negatieve of probleembeladen beeldvorming³¹, die tot gevolg heeft dat homoseksuele jongeren moeilijkheden zullen ervaren bij het ontwikkelen van een identiteit en leefstijl die bij hen past.

2 In verband met aids is de beeldvorming nog extra verslechterd.³² Jongens ervaren daardoor meer problemen bij het uitkomen voor hun homosexualiteit. Uit de praktijk blijkt dat zij met normatieve reacties geconfronteerd worden.

3 In voorlichtingsmateriaal en lessen wordt meestal weinig aandacht besteed aan homosexualiteit.

4 Als er aandacht wordt besteed aan homosexualiteit, dan heeft de informatie doorgaans alleen betrekking op mannen. Lesbische sexualiteit wordt meestal systematisch 'vergeten' en blijft daardoor als het ware 'onzichtbaar'. Het vergeten van lesbische sexualiteit en relaties lijkt te maken te hebben met de nog steeds niet doorbroken norm dat vrouwen geen zelfstandige sexualiteit (mogen) hebben. Het systematisch 'vergeten' van lesbische relaties en vooral sexualiteit leidt bijna automatisch

tot een ontkenning en marginalisering van de mogelijkheid om lesbisch te zijn.

5 Onderzoeken van Kinsey c.s. en Masters & Johnson leidden tot de conclusie dat minstens de helft van de mensen in fantasie of in werkelijkheid wel eens iets erotisch of seksueels heeft met personen van hetzelfde geslacht. Dat zal moeten worden erkend binnen seksuele vorming. Daarnaast is het zo dat ongeveer 10% van de mensen zich seksueel en relationeel overwegend richt op partners van hetzelfde geslacht. Dat percentage is vertekend door onderrapportage in de jaren '40 en '50 in de Verenigde Staten, waar homosexualiteit toen vrijwel overal bij de wet verboden was; het zal daarom in werkelijkheid waarschijnlijk hoger uitvallen.

Aandachtspunten:

1 De hoeveelheid tekst en afbeeldingen die betrekking hebben op homosexualiteit dient in evenwicht te zijn met die over heteroseksualiteit.³³ Omdat uiteindelijk gestreefd wordt naar integratie van voorlichting over sexualiteit en homosexualiteit, zou het percentage van het materiaal dat over homosexualiteit gaat 50 moeten bedragen. Dit zal echter niet steeds in één keer bewerkstelligd kunnen worden. Wanneer daarom voor een lager percentage gekozen moet worden, raden wij aan dit toch minimaal 10 te laten bedragen.

Deze percentages lijken erg hoog gesteld. Veel mensen zullen er tegen in brengen dat maar ongeveer 5% van de mensheid homoseksueel is, en dat 10 tot 50% aandacht aan homosexualiteit niet gerechtvaardigd is omdat dit niet evenredig zou zijn. Hier speelt een misverstand dat wij uit de weg willen ruimen. Het bekende percentage van de '5% homoseksuelen' is een gegeven uit onderzoek van Kinsey c.s. dat min of meer een eigen leven is gaan leiden. In feite stelden Kinsey c.s. dat 4% van de mannelijke bevolking van de Verenigde Staten in 1947 vertelde gedurende hun hele leven uitsluitend homoseksuele contacten te hebben. Veel grotere groepen mannen hadden overwegend homoseksuele contacten met daarnaast incidentele contacten met vrouwen.

³¹ Van Nijnatten 1983. (zie noot 9)

³² Gieling en Heuser 1988. (zie noot 5)

³³ Els Veenis, *Heteronormen in seksuele voorlichtingsboekjes* (Scriptie Vrouwenstudies), pag. 44. Rijksuniversiteit Leiden, 1984.

ENKELE GEGEVENS VAN KINSEY: *vóór de adolescentie hadden jongens evenveel homo- als hetero-ervaringen. In de puberteit werd de druk om zich heteroseksueel te ontwikkelen groter en zakte het percentage iets, maar had nog steeds tussen de 27 en 33% homoseksuele contacten. Pas als mannen in de twintig waren en als zij trouwden, namen de homoseksuele contacten af. Kinsey tekent aan dat deze afname ook met onderrapportage te maken heeft, omdat veel jongere mannen contacten met getrouwde homomannen rapporteerden. Bij de ongetrouwde mannen tussen 15 en 35 namen de homoseksuele contacten tot 50% toe. Uiteindelijk bleek 37% van de Amerikaanse mannen tussen adolescentie en ouderdom minstens één homo-ervaring te hebben gehad die tot een orgasme leidde. Ongeveer 18% van de mannen had evenveel homo- als heterocontacten en 10% had langdurig en vrijwel uitsluitend homocontacten.*³⁴

*Voor vrouwen, onder wie pas 10 jaar later onderzoek werd gedaan, lagen de percentages een stuk lager. De cijfers over vrouwelijke sexualiteit waren laag doordat meer vrouwen in het geheel geen sexuele respons rapporteerden, omdat zij hun sexualiteit (in tegenstelling tot mannen) tot het huwelijk beperkten en zelfs als zij partnerloos werden, niet snel opnieuw aan sex deden, ook niet aan masturbatie. Desondanks had ongeveer één derde van de meisjes homo-erotische ervaringen gehad vóór de adolescentie; stelde 28% dat ze wel eens erotisch gereageerd hadden op andere vrouwen; zei 19% dat ze wel eens sexueel contact hadden gehad met een andere vrouw (van de ongetrouwde vrouwen 24%) en had 13% van de vrouwen daar ook orgasmen bij gehad. Slechts 1 tot 5% van de vrouwen had uitsluitend lesbische contacten.*³⁵

*Dit gaat dan nog slechts over daadwerkelijk sexueel gedrag. Kinsey heeft echter ook ontdekt dat 13% van de mannen en 10% van de vrouwen, die nooit homoseksuele contacten hebben, daar wél regelmatig over fantaseren.*³⁶ *Masters en Johnson, die sexuele interacties en fantasieën hebben onderzocht, ontdekten dat de homoseksuele fantasie een van de meest voorkomende soorten sexuele fantasieën is, ook bij mensen die uitsluitend heteroseksueel zijn.*³⁷

³⁴ Alfred C. Kinsey, Pomeroy, Martin, *Sexual behaviour in the human male*, Philadelphia/London, W.B. Saunders, Company, 1984.

³⁵ Alfred C. Kinsey, Pomeroy, Martin, Gebhard, *Sexuele gedragingen van de vrouw*, Blaricum, Bigot & Van Rossum, 1957.

³⁷ William Masters en Virginia Johnson, *Homosexuality in perspective*, hst. 9. The Masters & Johnson Institute, St. Louis, 1979.

³⁶ Kinsey c.s. 1948, pag. 650; 1957, pag. 168. (zie noot 34)

2 De voorlichting dient in positieve bewoordingen geformuleerd te zijn. Els Veenis heeft hiervoor in haar scriptie Heternormen in sexuele voorlichtingsboekjes de volgende punten opgesteld.³⁸ Ideaal is het als:

- homosexualiteit niet wordt beschreven als iets waarvoor je bang moet zijn;
- homosexualiteit niet wordt gezien als iets dat je kunt/moet behandelen;
- homo's niet als zielig worden beschreven, of als mensen die steun behoeven;
- er niet gewaarschuwd wordt voor bepaalde homo's;
- de verleidingstheorie niet beschreven wordt. In deze theorie wordt ervan uitgegaan dat jongeren homoseksueel kunnen worden doordat ze in hun jeugd door een (oudere) homoseksueel verleid worden;
- er geen normen gegeven worden voor hoe homo's moeten leven;
- homosexualiteit wordt beschreven als iets waar je plezier van kunt hebben.

3 Bij de voorlichting mag geen overmatige aandacht aan discriminatie worden gegeven. Deze aandacht moet op zijn minst in evenwicht zijn met positieve informatie over leven als homoseksueel/lesbienne. Bij informatie over discriminatie moeten positieve suggesties staan over hoe met onderdrukking om kan worden gegaan. De positieve voorlichting dient gepaard te gaan met ondersteunend beleid van de instelling waar de voorlichting plaatsvindt.

In veel homobeleid staat geformuleerd dat er positieve aandacht of actie moet zijn. Het criterium 'gelijkwaardigheid' zal daarom in de praktijk vaak neerkomen op het geven van meer positieve informatie, zonder daarbij overigens te vervallen in reclame-achtige promotie, net zo min als dat dient te gebeuren voor heteroseksualiteit.

4 Er moet evenveel aandacht aan lesbische vrouwen als aan homoseksuele mannen besteed worden.

2 Volledigheid

De informatie over homosexualiteit moet zo volledig mogelijk zijn.

Redenen:

1 Halve informatie over homosexualiteit bevestigt al snel allerlei vooroordelen in plaats van dat ze die rechtzet.

2 Homosexualiteit wordt vaak behandeld als een eenvormig fenomeen. Daarbij wordt dan meestal slechts aandacht besteed aan blanke homoseksuele mannen. Een gevolg hiervan is dat het bestaan van lesbische vrouwen niet of nauwelijks aan de orde komt, en dat deze als het ware 'onzichtbaar' worden. Een ander aspect dat meestal genegeerd wordt in voorlichting is dat van de bisexualiteit. En ook vormen van homosexualiteit in andere (niet-Westerse) culturen komen zelden aan de orde.

3 Het beeld dat van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen in voorlichting wordt gegeven is meestal eenzijdig, gebrekkig en stereotiep.

Aandachtspunten:

1 Het is vaak beter géén, dan onvolledige informatie te geven. Daarom: volledige informatie over homosexualiteit geven, en anders verantwoord kiezen voor deel informatie of geen informatie. Als bij een bepaalde doelgroep voor deel informatie gekozen wordt, moet bekeken worden welke vorm het meest effectief is voor een correcte beeldvorming bij deze groep.

Terecht kan men zich afvragen wat volledige informatie is. Wij menen dat daarvoor minimaal de volgende aspecten aan de orde zouden moeten komen.

a Gevoelens voor iemand van hetzelfde geslacht.

Minstens de helft van de bevolking heeft wel eens homo-erotische of homoseksuele gevoelens.³⁹ Omdat heteroseksuali-

³⁸ Ontleend aan Veenis 1984, pag. 37. (zie noot 33)

³⁹ Zie informatie Kinsey c.s. en Masters & Johnson in kader.

EEN VOORBEELD VAN HALVE INFORMATIE OVER HOMOSEXUALITEIT is AIDS, het komt je niet aanwaaien⁴⁰ waarin de

*uitspraak 'AIDS, geen homoziekte' nauwelijks wordt toegelicht. Hoewel de uitspraak op zich waar is, heeft deze in de praktijk tot gevolg dat het verband tussen aids en homosexualiteit juist wel wordt gelegd, zonder dat dit vervolgens op een goede manier wordt toegelicht. Dit zou kunnen door uit te leggen dat de epidemie in Europa weliswaar het eerst heeft toegeslagen onder homoseksuele mannen, maar dat dit nog niet wil zeggen dat het alleen hen kan overkomen. Aanvankelijk wist niemand wat aids was en hoe het werd overgedragen. Het komt wel vaker voor dat **zondebokken** worden gezocht voor 'rampen'. Door de 'ramp' aan anderen toe te schrijven voelen mensen zich vaak minder bedreigd.⁴¹ En in het geval van aids meenden velen niets aan het probleem te hoeven doen, 'omdat het toch alleen maar een homoprobleem was'. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld begon men zich pas zorgen te maken toen **Rock Hudson** (volgens iedereen heteroseksueel) aids bleek te hebben.⁴²*

teit als norm wordt gesteld worden deze gevoelens meestal negatief gewaardeerd. Jongeren met homoseksuele gevoelens voelen zich daarom vaak alleen. Ze denken dat ze de enige zijn en beseffen niet dat veel leeftijdsgenoten dezelfde gevoelens hebben.⁴³ Maar ook volwassenen zullen om deze reden hun gevoelens niet altijd erkennen of tonen.

b Homoseksueel of lesbisch zijn.

Wanneer ben je homoseksueel of lesbisch? Als je je zo noemt, als je wat met je homoseksuele gevoelens doet, als meer dan 50% van je contacten homoseksueel zijn? In de na-oorlogse Nederlandse samenleving is het benoemen van de seksuele voorkeur van belang geworden voor de maatschappelijke identiteit van een persoon.

⁴⁰ Nationale Onderwijs Televisie, AIDS, het komt je niet aanwaaien. Utrecht, NOT, 1988/89.

⁴¹ Zie ook: Susan Sonntag, Aids and its metaphors. London, Allan Lane/Penguin, 1988.

⁴² Zie voor een uitgebreide beschrijving hiervan: Randy Shilts, And the band played on. Politics, people and the AIDS epidemic. London, Penguin, 1987.

⁴³ Bert van Steenderen, Homo worden, Homo zijn. Een onderzoek naar de vormgeving van een homoseksuele identiteit bij jongens. Utrecht, Publicatiereeks Homostudies Utrecht (no. 9), 1987.

ER ZIJN DUIDELIJKE VERSCHILLEN *tussen homoseksuele*

*mannen en lesbische vrouwen wat coming-out betreft. Homoseksuele mannen hebben gemiddeld vijf jaar eerder dan lesbische vrouwen hun eerste homoseksuele ervaringen. Mannen noemen zich doorgaans pas 'homo' ná hun eerste sexuele ervaringen, vrouwen ervoor. Dit wordt verklaard door het feit dat vrouwen het zich homoseksueel noemen vermijden door hun vriendschappelijke gevoelens voor andere vrouwen te benadrukken, terwijl mannen dat meer doen door hun homoseksuele gevoelens te ontkennen. Voor mannen lijkt zelfbenoeming uiteindelijk meer bedreigend en kan de coming-out ingrijpender zijn, omdat het imago voor hen vaak belangrijker is dan voor vrouwen, en omdat de hoger gewaardeerde mannenrol dan ondergraven wordt. Voor vrouwen zijn identiteitsgrenzen meestal van minder belang; in een vroeg stadium van coming-out is bisexualiteit dan vaak een logisch alternatief. De solidariteit van vrouwen binnen de vrouwenbeweging maakt coming-out soms gemakkelijker, hoewel het ook kan leiden tot een vertrouwenscrisis met heteroseksuele vrouwen.*⁴⁵

20

Je (homo-)sexuele voorkeur is iets waar je een probleem van kunt maken, of een positieve leefstijl omheen kunt opbouwen. De beleving van homosexualiteit is voor lesbische vrouwen en homoseksuele mannen heel verschillend.

In niet-Westerse samenlevingen is een expliciet homoseksuele leefstijl meestal taboe, hoewel homoseksuele handelingen onder bepaalde omstandigheden vaak oogluikend worden toegestaan.

c Coming-out.

Een aantal homoseksuelen komt voor hun sexuele voorkeur uit. In het Engels wordt dit 'coming-out' genoemd. Coming-out kan vrij breed worden opgevat, van je gevoelens erkennen, of jezelf 'homo' noemen, tot andere homo's ontmoeten, je openlijk als homo opstellen en het ontwikkelen van een homoseksuele of lesbische leefstijl.⁴⁴

⁴⁴ Barry M. Dank, 'Coming-out in the gay world'. In: *Psychiatry*, vol. 34, May 1971.

⁴⁵ Monteflores & Schultz, 'Coming-out: similarities and differences for lesbians and gay men.' In: *Journal of social issues*, vol. 345, no. 3, 1978.

d Discriminatie.

Sommige mensen accepteren homoseksuele gevoelens en zichtbare tekenen van homosexualiteit zelf niet, maar stellen zich wel tolerant op ('tolerantie op afstand', zie ook inleiding). Anderen tolereren homosexualiteit helemaal niet en discrimineren homo's door ze te negeren, te pesten, door ze rechten te ontfagen of door fysiek geweld.

2 Er moet aandacht zijn voor de diversiteit in leefstijlen. Verder moet worden gestreefd naar respect voor de eigen leefstijlkeuzen van jongeren, en voor de keuzen van anderen, ook als die van de eigen keuze afwijken.

Duidelijk moet worden dat je niet je eigen keuzevrijheid vergroot door die van anderen te beperken, maar dat je dat doet juist door de keuzen van anderen te respecteren en te ondersteunen.

HET ACCEPTEREN *van een andere dan de eigen leefstijl ligt vaak moeilijk bij jongeren. Enerzijds willen en moeten zij zich conformeren aan de groep leeftijds-genoten waarin zij verkeren (de 'peergroup'), en in de onzekere periode van de puberteit worden daar meestal strikt traditionele normen gehanteerd; laten merken dat je homoseksuele gevoelens hebt past daar niet bij, dan ben je geen 'echte' man of vrouw. Anderzijds willen jongeren zich ook conformeren aan de volwassen norm van tolerantie, en vooral in hogere schooltypen zullen scholieren laten merken dat ze 'erbij' horen door te stellen dat ze tolerant zijn en dat 'ze' hun gang mogen gaan (meestal echter zonder hun eigen homoseksuele gevoelens te tonen). Deze 'tolerantie-op-afstand' is voor een ervaren voorlichter relatief simpel te ontmaskeren. 'Ontmaskering' is echter geen goede methode om jongeren de veiligheid te bieden die zij nodig hebben om los te komen van de kaders die zij zelf hebben geschapen om een houvast te hebben in hun ontwikkeling. Bovendien stelt de voorlichter zich dan op als degene die het beter weet, en worden jongeren zo*

behandeld als 'misleide schapen'. Voor jongeren is de onzekerheid echter maar al te reëel, en zij zullen dergelijke voorlichting niet accepteren.

Beter is om met hen voorzichtig een gesprek aan te gaan over wat zij verwachten van elkaar, welke aspecten zij prettig en onprettig vinden in mannen- en vrouwenrollen, wat hun ideaalbeeld is van relaties en of ze hun idealen wel eens ergens in werkelijkheid hebben gezien. Na een dergelijk gesprek kunnen werkelijke en gefantaseerde voor- en nadelen van homoseksuele relaties beter aan de orde komen.

3 Herkenbaarheid

De voorlichting moet identificatiemogelijkheden geven voor zowel heteroseksuele als homoseksuele jongeren, voor zowel jongens als meisjes.

Redenen:

1 De huidige voorlichting is gericht op heteroseksuele jongeren. Als over homo's gesproken wordt, gaat het doorgaans over 'anderen'. Hierdoor worden homo's apart gezet en gemarginaliseerd. Het maakt hen impliciet tot outcast. Uit een analyse van voorlichtingsboekjes tussen 1970 en 1980 blijkt dat slechts 28% daarvan homoseksuele jongeren als mogelijke lezer ziet en ook zo aanspreekt.⁴⁶

2 De huidige voorlichting is bijna uitsluitend op heteroseksuele jongeren gericht. De voorlichting is daarom vaak irrelevant voor homoseksuele jongeren, of komt niet of verkeerd over. Homoseksuele jongeren hebben andere opvattingen over relaties, seksualiteit en risico op aids dan heteroseksuele jongeren.

3 Als het over homoseksualiteit gaat, heeft de informatie meestal betrekking op mannen. Vrouwen worden vrijwel nooit aangesproken.

Dat blijkt bijvoorbeeld uit de informatie over aids: het feit dat ook lesbische vrouwen risico op besmetting kunnen lopen, wordt totaal genegeerd.⁴⁷

⁴⁶ Van Nijnatten 1983, pag. 643. (zie noot 9)

⁴⁷ Kiki Lameer, 'Vrouwen en aids', voorlichting gericht op mannen. In: Het Schoolblad, no. 15, 8 september 1990

EEN ENGELS ONDERZOEK heeft uitgewezen dat de opvattingen van heterosexuele jongeren over aids totaal verschilden van die van homoseksuele jongeren. Heterosexuele jongeren schatten het risico op aids voor zichzelf zeer gering omdat zij dat risico alleen van toepassing achtten op marginale groepen, waartoe zij zichzelf niet rekenden. Zij dachten ook dat aids iets 'smerigs' was dat misschien wel ontstond door de toenemende vervuiling van het milieu, of door kernproeven. Zij hadden daarbij het idee dat aids iets was dat rondwaarde in de buurt van marginale groepen, waar je dus maar beter uit de buurt kon blijven. Ze dachten ook dat homoseksueel zijn op zich ook al een risico inhield. En: al heb je incidenteel wel eens homocontacten, als je hetero 'bent', loop je dan toch minder risico. Ook hadden veel jongeren het idee dat besmette mensen het virus wel eens opzettelijk zouden kunnen verspreiden.

Homojongeren schatten het risico wat reëler in. Zij kenden beter het onderscheid tussen HIV en aids en fantaseerden niet over vage besmettingsrisico's. Desondanks meenden de homojongeren dat besmetting iets te maken had met teveel sex, te weinig romantische of te anonieme sex. Zij dachten dat je besmetting (naast veilige sex) zou kunnen voorkomen door met een bekende partner te vrijen. Maar ook dat gaf niet voldoende zekerheid. Er was altijd een 'kans' dat je het virus bij toeval kon krijgen. Sommigen meenden ook dat als je besmet was, je de ontwikkeling van aids kon voorkomen door enige tijd te laten verlopen voor je weer met iemand naar bed ging, en dat teveel sexueel contact seropositiviteit kon laten overgaan in aids.

Lesbische meisjes voelden zich miskend en onzeker, omdat de aids-voorlichting bijna alleen over condoomgebruik ging, en zij daar niets aan hadden.⁴⁸

⁴⁸ J2n Warwick, Peter Aggleton and Hilary Homans, 'Constructing commonsense - Young people's beliefs about AIDS', in *Sociology of Health and Illness*, vol. 10, no. 3, september 1988.

Aandachtspunten:

1 In het taalgebruik moet het onderscheid tussen 'wij' (heteroseksuelen) en 'zij' (homoseksuelen) vermeden worden.

2 Ervaringen van homoseksuele jongeren zelf moeten ook aan bod komen.

3 Bij voorlichting over sexualiteit moeten specifieke aspecten van homosexualiteit apart besproken worden (bijvoorbeeld 'coming-out').

4 Bij voorlichting over homosexualiteit moet het zowel over vrouwen als mannen gaan.

5 Verwijsadressen moeten worden gegeven. In ieder geval zou het nummer van Gay & Lesbian Switchboard Nederland moeten worden vermeld (020-6236565).

4 Integratie

Heterosexualiteit en homosexualiteit moeten als deelaspecten van sexualiteit beschouwd worden, en niet apart behandeld worden.

ENKELE VOORBEELDEN *van het geïntegreerd aan de orde stellen van homosexualiteit.*

Verteld kan worden dat sex tussen twee mannen of vrouwen anders zou kunnen voelen dan tussen een man en een vrouw. Voor een deel zal dat gevoel hetzelfde zijn: in alle genoemde relatievormen bestaan dezelfde mogelijkheden, afgezien van heterosexuele geslachtsgemeenschap en verschillend oraal-genitaal contact.

Er bestaan echter ook verschillen: bij homoseksueel contact zijn lichamelijke reacties van de ander herkenbaarder, omdat beide partners immers hetzelfde soort lichaam hebben. Ook zullen er verschillen bestaan tussen mannen- en vrouwenwensen in heterorelaties en -sex, en die in homorelaties en -sex.

*Als gesproken wordt over **verliefdheid** zou daarbij altijd aangegeven moeten worden dat meisjes ook op meisjes, en jongens ook op jongens verliefd kunnen worden. Iets dergelijks moet ook gelden wanneer het over **relaties** gaat.*

*Bij het behandelen van **rolpatronen** is het nuttig te bedenken hoe je je zou gedragen in een homoseksuele relatie, omdat je in die situatie geen houvast hebt aan de **gezinsnorm**, die een 'natuurlijke' rolverdeling zou impliceren.*

Redenen:

1 In de huidige voorlichting wordt homosexualiteit meestal als een apart thema behandeld. De voorlichting krijgt daardoor een 'apart' karakter. Het gaat dan over 'anderen', en voorlichting over 'anderen' appelleert niet aan eigen belangen en drijfveren.

2 Bij het 'apart' behandelen dreigt het gevaar dat homosexualiteit ook als een marginaal gegeven behandeld wordt.

3 Voor jongeren met homoseksuele of lesbische gevoelens is het van levensgroot belang goede informatie te krijgen over homosexualiteit en de mogelijke keuze voor een homo- of lesbische leefstijl.

4 Voor jongeren met overwegend heteroseksuele gevoelens is dergelijke informatie van belang in verband met hun tolerantie en respect.

5 Homosexualiteit, homoseksuele gevoelens en de mogelijkheid een homoseksuele of lesbische leefstijl te ontwikkelen zouden binnen de school en (sexuele) voorlichting vanzelfsprekend moeten zijn, maar worden vaak nog als iets uitzonderlijks behandeld.

6 Sinds het COC het woord 'integratie' in haar naam opnam (Nederlandse Vereniging tot Integratie van Homosexualiteit/COC), is integratie een belangrijk begrip geworden in de homobeweging. Het begrip werd

aanvankelijk vooral gezien in het kader van het niet langer verborgen blijven, maar in de openbaarheid treden van homosexualiteit. In het verlengde daarvan zag men 'integratie' van homosexualiteit in de algemene maatschappij.

In de loop van de jaren '80 kreeg dit echter steeds meer de nare bijsmaak van opgenomen worden in een door heteronormen beheerste maatschappij. Op een speciaal congres in 1990 heeft het COC het begrip daarom opnieuw omschreven, als

'... een proces dat ertoe moet leiden dat de samenleving zodanig verandert dat heteroseksualiteit niet de norm is waarvan alles is afgeleid.'⁴⁹

Dat betekent dat
'... lesbische vrouwen en
homosexuele mannen het recht hebben op een eigen vormgeving van hun leefstijl.'⁵⁰

Aandachtspunten:

1 Volledige integratie is tot stand gekomen als bij alle relevante informatie en discussies verwezen wordt naar zowel homo- als heteroseksualiteit. Dit heeft zowel betrekking op incidentele informatie en discussies over seksualiteit, als op het structureel deel uitmaken van de (nog in te voeren) seksuele vorming in het schoolwerkplan.

2 Ideaal is het als:
– evenveel homo- als hetero- wordt weergegeven;
– homo- niet beschreven wordt als 'net als hetero-', maar als homo-.⁵¹

IN SOMMIGE GEVALLEN IS HET BETER *homosexualiteit niet geïntegreerd aan de orde te stellen. Een voorbeeld hiervan geeft Net dat ene moment, waarvan de videoband gericht is op LBO-jongeren uit de randstad, met als doel hen in heteroseksuele verhoudingen aan te zetten tot het onderhandelen over condoomgebruik. Aandacht voor homosexualiteit in de video zou aanleiding geven tot discussies en weerzin bij de doelgroep, en afleiden van het specifieke doel.*⁵²

⁴⁹ Besluit 4, 'Inhoudelijke werkconferentie en bijzonder congres' op 9 en 10 juni 1990; Verslag, pag. 34, N.V.I.H./COC, Amsterdam 1990.

⁵⁰ Idem, pag. 16

⁵¹ Ontleend aan Veenis 1984, pag. 37. (zie noot 33)

⁵² Hannah van der Hoeven, Net dat ene moment. GGD Rotterdam, afdeling GVO, 1989.

3 In voorlichtingsmateriaal of discussies moet geen onnodige scheiding tussen hetero- en homosexualiteit gehanteerd worden. Een scheiding is wél nodig als specifieke aspecten van hetero- of homosexualiteit toegelicht moeten worden.

4 Integratie van homosexualiteit in persoonlijke lesstijlen en schoolwerkplannen is niet ineens te bereiken. De docent en het team moeten daar 'klaar' voor zijn. Het is nodig te overdenken hoe dat bereikt kan worden (zie ook hoofdstuk 4 en hieronder, 'Uitzonderingen door overmacht').

5 In gebruikershandleidingen voor voorlichting en voorlichtingsmateriaal moeten voor bovenstaande aandachtspunten suggesties worden gegeven.

Uitzonderingen door overmacht

In verband met onwil of onmacht van individuele docenten of van (een deel van) het team kan het onmogelijk blijken te zijn homosexualiteit volkomen geïntegreerd te behandelen.

Het kan ook zijn dat voorlichting een specifiek doel heeft of een specifieke doelgroep wil bereiken, waarbij aandacht voor homosexualiteit niet relevant is of juist averechts werkt. In dat geval kan besloten worden het thema op dat moment niet aan de orde te laten komen.

Wanneer besloten wordt homosexualiteit in een bepaalde situatie niet te behandelen moet verantwoord worden waarom dat gebeurt; bovendien moet worden aangegeven hoe voorkomen kan worden dat homo-

sexualiteit helemaal niet aan de orde komt.

Een mogelijkheid daartoe is homosexualiteit toch apart te behandelen: dus niet geïntegreerd, maar als een onderdeel dat volgt op 'algemene' (heterogerichte) voorlichting, in een les of hoofdstuk speciaal aan het onderwerp gewijd. Zolang voorlichting over homosexualiteit niet geïntegreerd kan worden, is deze aparte voorlichting noodzakelijk.

Ook bij geïntegreerde behandeling kan het soms nodig zijn in een apart onderdeel extra aandacht aan homosexualiteit te besteden, bijvoorbeeld om hardnekkige vooroordelen te bestrijden.

Wanneer noodgedwongen gekozen wordt voor aparte voorlichting over homosexualiteit, moet:

- naar de gebruikers van het materiaal toe verantwoord worden waarom gekozen is voor het apart behandelen van homosexualiteit;

- aangegeven worden dat homosexualiteit ondanks aparte behandeling niet als 'apart' beschouwd wordt.

De onmogelijkheid tot integratie kan verder worden verzacht of opgevangen door extra training of informatie aan docenten te geven en/of door goede verwijsinformatie te geven aan scholieren. Inlichtingen hierover zijn verkrijgbaar bij het GVO en de Rutgersstichting.

Er dient tenslotte steeds voor gewaakt te worden dat effectiviteits- en bruikbaarheidsargumenten niet als alibi gaan gelden voor het negeren van homosexualiteit.

■

Het invoeren van (homo-) sexuele vorming op scholen

De beschreven criteria geven een beeld van voorlichting en vorming zoals die er volgens ons idealiter uit zou moeten zien. Het is irreëel te veronderstellen dat op korte termijn aan deze maatstaven zou kunnen worden voldaan.

De vraag hoe men zou kunnen werken aan een meer ideale situatie is nog onbeantwoord. Uit onderzoek naar sexuele vorming in Nederland⁵³ blijkt dat het overgrote deel van de scholen in het voortgezet onderwijs iets aan sexuele vorming doet. In de praktijk blijken de hoeveelheid en kwaliteit hiervan per school uiteen te lopen.

In dit hoofdstukje geven we een aantal suggesties voor de invoering van sexuele vorming op school. We hopen dat docenten en scholen zelf kunnen aangeven op welk punt in de ontwikkeling zij zich bevinden en aan deze beschrijving enig houvast kunnen ontlelen.

Docenten en scholieren

Iedere docent of scholier heeft zijn of haar eigen voorgeschiedenis. De meeste mensen worden opgevoed in de verwachting heterosexueel georiënteerd te zijn en heterosexuele relaties aan te gaan, waarbinnen een bepaalde rolverhouding wordt verondersteld. Vrouwen die zich bewust worden van de beperkingen die zo'n rolpatroon oplegt, hebben vaak jaren nodig om dat besef om te zetten in een wil tot verandering en zich ook daadwerkelijk te emanciperen. Op een wat andere wijze hebben homoseksuele mannen en vrouwen soms jaren nodig om te beseffen dat hun sexuele voorkeur 'anders' is, om de verbinding met het etiket 'homo' of 'lesbisch' te leggen en daar vervolgens iets mee te doen. Mensen die dit soort ontwikkelingen niet ervaren begrijpen soms niet hoe ingrijpend zo'n proces kan zijn, en zien de noodzaak van verandering veel minder in.⁵⁴

Een ander aspect dat bij emancipatie een rol speelt is dat van de leefstijl. Het geloof in de vrije keuze van een eigen leefstijl is groot in de Westerse maatschappij. Zelfs iemand die een volstrekt voorspelbaar maatschappelijk pad volgt, voelt dat meestal als een geheel eigen keuze. Wie zich wil emanciperen moet daarom beseffen binnen welke maatschappelijke kaders die 'vrije' keuze plaatsvindt, en bereid zijn deze kaders te doorbreken. De angst om af te wijken van wat 'normaal' geacht wordt zal dit vaak moeilijk maken. Tegenstrijdige

gevoelens en belangen kunnen daarbij een rol spelen.

Verandering bereik je dan ook niet in één lesuur. Elke docent en scholier moet de gelegenheid krijgen daarin te groeien en een eigen route uit te zetten.

De docent of voorlichter die emancipatie nastreeft zal met de volgende effecten te maken kunnen krijgen:

- de scholier kan beperkingen of vrijheid in keuze als zuiver persoonlijk ervaren in plaats van deels maatschappelijk bepaald.

- de scholier kan bang zijn voor de voorlichtingsboodschap of voorlichter omdat het afwijken van vertrouwde kaders vrijwel altijd angst opwekt.

Als voorlichter moet je daarom stevig in je schoenen staan. Het gevaar dreigt anders dat je op de weerstand van degenen die je voorlicht reageert met je eigen weerstand. Hun angst voor verandering zal immers vaak bij jou de angst oproepen dat zij niets van jou, of jouw benadering, moeten hebben.⁵⁵

Ter ondersteuning raden we de docent of voorlichter de volgende zaken aan:

1 Deel de verantwoordelijkheid voor het leerproces met de scholieren.

De docent of voorlichter biedt het kader voor een leerroute, en draagt onderwerpen en werkvormen aan die geschikt zijn om persoonlijke ervaringen te evalueren en er zo leerervaringen van te maken. De scholieren bepalen uiteindelijk zelf wat zij doen met de informatie. Gaat het om waarden en normen, dan moeten zij zelf bepalen of zij zich die eigen willen maken. De scholieren zullen zich bij het onderwerp echter meer betrokken voelen als ook zij verantwoordelijk zijn voor het leerproces. Dat kan bijvoorbeeld bereikt worden door⁵⁶

- de scholier zelf wensen en leervragen te laten formuleren
- te appelleren aan of te vragen naar persoonlijke ervaringen
- scholieren niet te toetsen, maar ze te vragen zelf na te gaan wat ze geleerd hebben en wat ze verder willen doen ('open evaluatie')

⁵³ Evelien Mellink, *Sexuele vorming en AIDS-voorlichting in het voortgezet onderwijs*, Amsterdam, SCO, 1990.

⁵⁴ Brussé e.a. 1986, pag. 20. (zie noot 29)

⁵⁵ Brussé e.a. 1986, pag. 22. (zie noot 29)

⁵⁶ Ontleend aan Brussé e.a. 1986, pag. 25. (zie noot 29)

TIJDENS EEN CURSUS *over vrouwenemancipatie op een leraren-*

opleiding ontstond een hevige discussie over de legitimiteit van het voorlichten van LHNO-meisjes over roldoorbreking. Een studente stelde dat volgens haar eigen ervaring deze meisjes geen behoefte hadden aan dergelijke informatie, omdat zij er later toch niets mee konden doen. Als zij 'zelfstandig' de keuze maakten voor een huwelijk en een traditionele rolverdeling, waar zouden wij, 'middle class docenten', ons dan mee bemoeien?

- gezamenlijk gedrags- en discussieregels af te spreken
- scholieren te stimuleren hun eigen informatie te zoeken tijdens en naast de lessen.

2 Maak ontsnappings- en machtsmechanismen expliciet en bespreekbaar.

Veel nieuwe dingen worden als bedreigend, onbespreekbaar of juist als erg voor de hand liggend (en daarom onaantastbaar) beschouwd. In veel onderwijs-situaties proberen scholieren zich daarom aan de les te onttrekken door allerlei ontsnappings- en machtsmechanismen: 'in slaap vallen', klieren, het huiswerk niet maken, de aandacht afleiden, medescholieren pesten, klagen over slecht lesgeven of over de saaie stof, melig doen of de problemen op anderen projecteren. Ook deze mechanismen kun je als emancipatorisch begeleider aan de orde stellen, op het moment dat ze zich voltrekken. Je moet ze dan aan de betrokkenen helder maken en ze op een zodanige manier presenteren dat de scholieren zich uitgenodigd en uitgedaagd voelen zelf de situatie te analyseren en zo mogelijk te veranderen.

29

ALS EMANCIPATORISCH BEGELEIDER *kun je ontsnappings- en machtsmechanismen aan de orde stellen op het moment dat ze zich voltrekken. Een voorbeeld: 'Het gesprek gaat over vakantieplannen. Student Nienke (lesbisch)*

vertelt dat zij bij de keuze van haar vakantieland overweegt of er in dat land moeilijk gereageerd wordt op twee vrouwen samen. Reactie van medestudent Vera: 'Ik ben ook wel eens met een vriendin op vakantie geweest en had nooit ergens last van!'; waarop Nienke dichtklapt. De docent kan de onderliggende boodschap van Vera's reactie weergeven: 'Je bedoelt: Ik heb dat nooit beleefd, dus wat een onzin?'. Ze kan ook reageren met de woorden: 'Je verbaast je over wat Nienke vertelt. Ze vertelt voor jou iets nieuws' of tegen Nienke: 'Je vindt dat een shitreactie van Vera? Wil je uitleggen waarom?'⁵⁷

Een dergelijke aanpak heeft alleen effect als hij werkelijk tot doel heeft scholieren mede-verantwoordelijk voor de les te maken. Hij werkt niet als truc om ze weer 'aan het werk' te krijgen.

3 Verken grenzen, ook die van jezelf.

Elke vorm van voorlichting of vorming op het gebied van normen en waarden kan het verleggen van grenzen impliceren: vóór de voorlichting vindt men het een, erna mogelijk het ander. Goede begeleiders helpen scholieren bij het herkennen, erkennen en verleggen van hun grenzen.

Maar ook als begeleider zelf kun je tegen je grenzen aanlopen en deze verleggen tijdens de cursus. Je moet daarom nagaan in hoeverre je je bloot wilt geven, hoeveel tijd en aandacht je wilt investeren, hoe betrokken je wilt zijn en welke nieuwe situaties je aankunt en -durft.

Het team van docenten

Als je op een school iets ingrijpends als sexuele vorming wilt invoeren, helpt een goede sfeer in het docententeam. Teamsfeer slaat hier niet alleen op gezelligheid, maar vooral ook op het organisatieklimaat van een school. In een goed organisatieklimaat zullen veranderingen gemakkelijker doorgevoerd kunnen worden. Zo'n klimaat laat zich onder meer kenmerken door goede communicatie,

openheid en betrokkenheid; op veel scholen zal echter een minder ideaal klimaat heersen.

Bij het beschrijven van het organisatieklimaat op scholen worden wel de volgende vier niveaus onderscheiden.⁵⁸

1 Het segmentale niveau (ook wel 'eilandenstructuur' genoemd): op een school die op dit niveau functioneert zijn docenten alleen op hun eigen klas gericht, en daarin dan ook alleenheerser; iedere docent heeft zijn 'eigen winkeltje'. Over het dagelijks onderwijs wordt nauwelijks gesproken, en dan vaak alleen nog maar over problematische kinderen. Deze oppervlakkige gesprekken komen vaak neer op klagen over 'lastige scholieren'.

2 Het inhoudelijk gerichte niveau: op dit niveau wordt al iets meer aan teamvorming en gezamenlijk beleid gedaan. De initiatieven hiertoe komen vooral van de schoolleiding. Het overleg dat plaatsvindt beperkt zich tot didactiek en organisatie. De directie is verantwoordelijk op schoolniveau, de docent op klassenniveau.

3 Het collegiaal gericht niveau: naast individuele verantwoordelijkheid groeit hier ook teamverantwoordelijkheid. Er ontstaat meer openheid tussen de teamleden, niet alleen over de didactische, maar ook over de pedagogische facetten van het onderwijs. Er is meer behoefte elkaars onderwijsgedrag te bespreken, vooral ten behoeve van de scholieren. Het schoolhoofd wordt niet slechts als leider gezien, maar ook als collega. Deze sterkere teamgeest leidt tot meer betrokkenheid tussen de teamleden, maar heeft als nadeel dat de school naar buiten toe een meer gesloten indruk maakt.

4 Het niveau van de samenwerking met ouders, bestuur en scholieren: de verhoudingen in het team zijn nu zo goed dat de teamleden ook invloeden van buitenaf kunnen hanteren. Betrokkenheid van ouders, bestuur en scholieren wordt zelfs gestimuleerd. Kritiek en discussie worden niet geschuwd, de docenten voelen zich niet bij voorbaat al bedreigd.

Voor docenten die (homo-)sexuele vorming in willen voeren is het

nuttig eens na te gaan welk organisatieklimaat op hun school heerst. Het zal duidelijk zijn dat in het laatstgenoemde klimaat sexuele vorming gemakkelijker ingevoerd zal kunnen worden dan in het eerste. Strikt noodzakelijk is zo'n ideaal klimaat echter niet. Juist aan de hand van veranderingen (als het invoeren van sexuele vorming) kan een goede samenwerking in het team ontwikkeld worden. Het is daarbij zaak géén veranderingen door te voeren waar de school nog niet aan toe is. Sexuele vorming kan daarom beter stap voor stap geïntroduceerd worden. Om dit enigszins te vergemakkelijken geven wij hieronder enige suggesties.

Stappenplan (homo-)sexuele vorming⁵⁹

1 Aanvankelijk weten docenten weinig over sexualiteit of homosexualiteit. Zij worden geconfronteerd met de onzekerheden van scholieren in de puberteit en met schelden en pesten. De docent voelt zich in eerste instantie deskundig op vakinhoudelijk gebied, maar weet op relationeel en sexueel gedrag van jongeren vaak alleen te reageren in het kader van orde houden of door er grapjes over te maken.

In zo'n eerste fase kan het voor docenten het veiligst zijn om externe deskundigen van bijvoorbeeld het COC of de Rutgersstichting uit te nodigen. Op die manier hoeven zij zich niet bloot te geven. De externe deskundigen kunnen ook aanwijzingen geven voor voorlichting door de docenten zelf.

2 Geïnteresseerde docenten of schoolleiders kunnen vervolgens het initiatief nemen om zelf in de lessen informatie te geven over relaties, sexualiteit en anti-discriminatie. Het is wel zaak dit eerst in het schoolteam of de vaksectie te bespreken. Eventueel kan worden afgesproken hoe door leiding en docenten wordt omgegaan met pesten en schelden in het kader van homo-discriminatie en rolgedrag.

Scholen kunnen externe deskundigen van het COC, de Rutgersstichting, een Landelijk Pedagogisch Centrum (LPC) of Onderwijsbegeleidingsdienst (OBD) uitnodigen voor het organiseren van themadiscussies en cursussen. Ook kunnen zij eenvoudig, informatief materiaal en adviezen over de presentatie geven.

⁵⁸ Alex van Emst, *Innoverend handelen*. De O.B.D. als innovatieve spil in de regio. Amsterdam, A.P.S./O.B.D.-platform, 1985.

⁵⁹ Met dank voor de adviezen van Berna Debets (Rutgersstichting). Zie ook: Peter Dankmeijer, 'De structurele aanpak van voorlichting over homosexualiteit', in: *20 jaar GACH*, lezingen vierde lustrum, Nijmegen, Gelders Advies Centrum voor Homosexualiteit, 1990.

3 Nadat de geïnteresseerde docenten hun eerste voorlichtingservaringen hebben opgedaan, kan worden gewerkt aan verbreding van de voorlichting naar collega's. De 'koplopers' van de vernieuwing spelen een belangrijke rol in het 'werven' en stimuleren van hun collega's. Daarvoor is het wel nodig dat er enige openheid en bereidheid tot verandering is bij collega's en schoolleiding.

Het is uiteindelijk de bedoeling dat het gehele schoolteam vorming rond sexualiteit en emancipatie van homoseksueliteit ervaart als iets dat het nastreven waard is. Dan kunnen er bijvoorbeeld ook activiteiten worden ontwikkeld in het kader van een werkweek.

In deze fase kunnen externe deskundigen gevraagd worden om docenten te ondersteunen in hun eigen ontwikkeling, het (h)erkennen van hun grenzen, en in de samenwerking met andere docenten.

4 In de laatste fase is de waardering voor (homo-)sexuele vorming vrijwel algemeen. Het is nu van belang de verandering definitief vast te leggen in het schoolbeleid en het onderwijsprogramma, en als vast onderdeel in alle relevante vakken in te voeren. Dat betekent

dat ook docenten die voorheen nog niet bij de vorming betrokken waren op een of andere wijze meewerken aan de invoering ervan. Het kan zijn dat sommige van deze docenten zichzelf hiertoe niet capabel achten, of dat anderen dat van hen vinden. In die gevallen zal in het team of de vaksectie moeten worden afgesproken hoe hiermee om zal worden gegaan.

In deze fase wordt ook gekeken naar de samenhang van voorlichting en vorming in de verschillende vakken en jaren, en naar hoe deze zaken naar buiten toe zullen worden gepresenteerd. Ouders en leerlingenorganisatie kunnen bij de invoering van de vorming worden betrokken, in een poging de maatschappelijke context van de onderwijsvernieuwing te verbeteren.

Externe deskundigen kunnen het proces ondersteunen door trainingen te geven, waaraan ook de minder enthousiaste docenten mee kunnen doen, zodat zij weten waar hun collega's mee bezig zijn. Ook kan externe deskundigen gevraagd worden om adviezen over criteria waaraan voorlichting en vorming zouden moeten voldoen, en over hoe deze door de docenten zelf geëvalueerd kunnen worden.

Ondersteuningsadressen

1 Gay & Lesbian Switchboard.

Telefoon: 020-6236565 (10-22 uur)

Voor alle informatie over homo- en lesbische aangelegenheden.

Postadres: postbus 11573, 1001 GN Amsterdam.

2 COC (Nederlandse Vereniging tot Integratie van Homosexualiteit)

Belangenvereniging voor de emancipatie van homosexualiteit. Er zijn diverse groepen die zich bezighouden met onderwijs.

– Laatselijke werkgroepen voorlichting

Contactadressen via landelijk kantoor COC, Rozenstraat 8, 1016 NX Amsterdam;

020-6234596/ 020-6231192, werkdagen 9-17 uur.

Geven voorlichting aan jongeren of docenten. Kunnen ook benaderd worden voor advies en begeleiding voor projecten waarin homosexualiteit is opgenomen.

– Landelijke werkgroep voorlichtingstraining

Contactadressen via het landelijk kantoor. Geeft training aan COC-voorlichtingsgroepen.

– Landelijke werkgroep onderwijs

Contactpersoon: Peter Dankmeijer, 020-6829101 (privé), postadres: COC.

Houdt zich bezig met landelijk beleid rond homo- en lesbische emancipatie in het onderwijs. Bereikbaar voor advies op beleidsniveau, niet voor ondersteuning van leerkrachten, lesmateriaal, training of voorlichting.

3 Homojongerengroepen

Groepen die bestaan uit jongeren die activiteiten organiseren voor jongeren.

– Landelijk Homo Jongeren Overleg

Nieuwe Keizersgracht 24 sous, 1018 DS Amsterdam; 020-6255204. Overkoepelende organisatie van plaatselijke onafhankelijke of COC jongerengroepen.

– Christelijk Homo Jongeren Contact

Postbus 14722, 1001 LE Amsterdam; 020-6136667.

Vereniging van jongeren met een christelijke

achtergrond, landelijke organisatie met plaatselijke groepen.

4 Homo Overleg Sexuele Vorming in het Onderwijs

Contactpersoon: Peter Dankmeijer, Aert van Nesstraat 36, 1013 RH Amsterdam; 020-6829101 (privé). Het HOSVO bevordert integratie van voorlichting en materiaalontwikkeling over homosexualiteit in het onderwijs. Geeft informatie en advies hierover aan intermediairs en docenten.

5 Homogroepen vakbonden

– ABOP homogroep

Contactpersoon: Willem Wilhelm, Korte Prinsengracht 34, 1013 GS Amsterdam; telefonisch bereikbaar via 078-313284.

De ABOPhomogroep bestaat uit homoseksuele en lesbische docenten. Zij geeft ondersteuning, organiseert thematische bijeenkomsten en publiceert het blad D'r Uit!.

– Lesbische Vrouwen in het Onderwijs (LVO)

Contactpersonen: Josine Stassen, 02290-39415 en

Hanneke van Gool, 058-121143.

Postadres: ABOP/LVO, Herengracht 54, 1015 BN Amsterdam.)

Het LVO bestaat uit lesbische leraressen. Zij organiseren ondersteuning en thematische bijeenkomsten.

– KOV-homogroep

Contactpersoon: Will F.M. Sluyter, Wezellaan 32, 1216 EA Hilversum; 035-46413 (privé), 035-850014 (werk).

– PCO-homogroep

Contactpersoon: Lia Hoogendam, Molenstraat 14, 6721 WN Bennekom; 08389-16579.

De PCO- en KOV homogroepen bestaan uit homoseksuele en lesbische docenten. Zij geven ondersteuning en organiseren themabijeenkomsten.

Aanbevolen literatuur

Mieke Bergkamp en Doortje Braeken (red.), Voorlichten dat het een lust is. Den Haag, Rutgersstichting, 1989.

Een boek met veel goede en concrete suggesties om seksuele vorming in het voortgezet onderwijs aan te pakken.

Jeugd en samenleving, jg.18, no.12, dec. 1988 (themanummer Onder jongens, onder meisjes. Homojongeren in Nederland). Te bestellen door 13,50 over te maken op gironummer 2956320 ten name van Jeugd en samenleving, Amersfoort onder vermelding van: 88/12.

Themanummer met een aantal recente artikelen waarin wordt samengevat wat de huidige gegevens zijn over homojongeren.

M. Keilson-Lauritz, M.P.N. van Kerkhof, Robertine Romeny, (red.), Homosexualiteit voor beginners. Over geschiedenis, emancipatie en leefstijl. Amsterdam, Schorerimprint, 1990.

Artikelen over homosexualiteit, voor wie daar wel eens wat meer over wil weten. Uitstekend om zicht te krijgen op de achtergronden van waaruit voorlichting over homosexualiteit gegeven zou kunnen worden.

NLO-vrouwenoverleg, Corrie Brussé e.a., Tante Agaath en de macho muis, werkvormen voor normdoorbekend onderwijs. Amsterdam, Pendoor, 1986.

Een boek met een zeer goede inleiding over normdoorbeking, en een aantal werkvormen voor normdoorbeking die zijn ontwikkeld voor studenten van lerarenopleidingen.

Wij geven hier geen lijst voor materiaal dat u kunt gebruiken in de klas. Bij het Landelijk Centrum GVO (030-910244, afdeling documentatie) kunt u de meest recente lijsten opvragen, met materiaal over seksuele vorming in het algemeen of aidsvoorlichting in het bijzonder.

Medewerkenden

Organisatie en begeleiding

Peter Dankmeijer (Amsterdam), Gertjan van Broekhoven (Tilburg), Kiki Lameer (Amsterdam), Joop Maissan (Utrecht), Aad Ramkema (Amsterdam).

Gastdocenten

Moniek van der Kroef (Amsterdam), Arjen Lindeman (Amsterdam).

Andere deelnemers workshops

Gerdie van Brussel (Geldrop), Janet Hoitinga (Fijns, FRL), Ineke Heemskerk (Dordrecht), Lineke Akkerman (Uddel), Leanne van Eijk (Nuenen), Freek Rheebergen (Emmen), Pieter van der Grift (Leeuwarden), Adri van Rooy (Helmond), Berna Debets (Eindhoven), Hanny Weterings (Den

Bosch), Wim van Holstein (Leusden), Anne Kersten (Utrecht), Roger Thomas (Amsterdam), Jo Reinders (Utrecht), Martin Hogeweg (Den Dolder), Joop Keegel (Rotterdam), Johan van der Heiden (Elst), Rutger van Oldenbeek (Amsterdam).

Adviezen en suggesties

Mirjam Turksma (Amsterdam), Yvonne Geveke (Leeuwarden), Lia Hoogendam (Bennekom), Will F.M. Sluyter (Hilversum), Pierre Daanen (Amsterdam), Truus Rozemond (Utrecht).

Speciale dank aan

Dr. I.P.A.M. Mottier (O&W), Ch. Dongor (APS), ABOP.

Colofon

titel: (HOMO?)SEXUELE VORMING. Criteria voor het aan de orde stellen van homosexualiteit binnen sexuele vorming.

auteurs: Peter Dankmeijer, Gertjan van Broekhoven, Kiki Lameer, Joop Maissan, Aad Ramkema (Homo Overleg Sexuele Vorming in het Onderwijs).

eindredactie: Rutger van Oldenbeek

vormgeving: Brackman & Benjamin, Amsterdam

druk: Mart. Spruijt bv, Amsterdam

Amsterdam, 1991

Deze brochure kan worden besteld door 7,50 over te maken op gironummer 2945165 ten name

van A. Ramkema, Amsterdam (penningmeester HOSVO), onder vermelding van: '(Homo?) sexuele vorming'.

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek, Den Haag (Homo?)

(Homo?) sexuele vorming: criteria voor het aan de orde stellen van homosexualiteit binnen sexuele vorming / [auteurs: Peter Dankmeijer...et al.; eindred.: Rutger van Oldenbeek].

– Amsterdam: Homo Overleg Sexuele Vorming in het Onderwijs

Met enquêteformulier

Met lit.opg., reg.

ISBN 90-9003984-8

Trefw.: seksuele voorlichting / homosexualiteit.